

Futbol en antena

Autors

Daniel Casals, Neus Faura i
Anna M. Torrent
Llengua i Mèdia
Universitat Autònoma de
Barcelona

La jornada “Futbol i llengua als mitjans audiovisuals” ha aportat molta informació sobre el model de llengua que s'utilitza en els mitjans de comunicació pel que fa a l'esport. En aquest article es resumeixen els principals detalls d'aquesta recerca.

La qualitat de la llengua ha preocupat, de sempre, la societat catalana. Ho podem comprovar quan veiem quin acolliment tenen obres com la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, que s'acaba de presentar. Si la llengua és la que s'usa a l'Administració, a l'escola i als mitjans de comunicació, l'exigència social de qualitat augmenta. Volem que els locutors de ràdio i de televisió parlin bé, i no entenem gaire les llicències que aparten el discurs periodístic de la genuïnitat. No païm gaire bé l'alternança volguda de codis, com la que es practica en programes televisius d'humor que s'han fet darrerament. El rigor en l'aplicació de la norma el volem a tots els espais, tant si són formals com si són informals. I ens costa d'entendre que la informalitat l'aconseguiu per mitjà de castellanismes gratuïts.

En aquest article analitzarem la qualitat de la llengua actual que s'usa en les retransmissions de partits de futbol per a la ràdio i per a la televisió en català. Ens centrarem en tres eixos: (1) el seguiment de la normativa, (2) la terminologia futbolística i (3) el llenguatge colorista. La base d'aquesta anàlisi la constitueixen els enregistraments del partit Espanyol-Barcelona de la temporada 2006-07 de quatre emissores de ràdio — Catalunya Ràdio, COM Ràdio, RAC1 i Ràdio Barcelona— i d'una cadena de televisió —TV3.

Seguiment de la normativa

En les retransmissions de futbol de ràdio i de televisió que hem analitzat, el seguiment de la normativa és considerable. El cert és que els mitjans han establert mecanismes i filtres que el garanteixen, sobretot en els darrers anys. Com més sedassos hi ha, més es garanteix que en els mitjans es parli bé. A Catalunya tenim centres emissors amb assessors lingüístics que revisen els textos que s'han de posar en antena i altres professionals que en fan el seguiment un cop locutats.

En són exemples Catalunya Ràdio, COM Ràdio i TV3. Al costat d'aquests casos, n'hi ha que no tenen aquest servei i, per tant, la qualitat lingüística depèn de la competència i de l'interès del locutor de torn, com passa a la COPE de Catalunya o Ràdio Barcelona, segons es va posar de manifest a la jornada «Futbol i llengua als mitjans audiovisuals».¹ És cert que quan en un mitjà un periodista ha d'alternar l'ús del català i del castellà les possibilitats d'interferència augmenten.

Al costat d'aquests serveis d'assessorament, hi ha altres recursos que poden contribuir a millorar la llengua que surt per antena. Ens referim, per exemple, al portal electrònic *ésAdir* (<http://esadir.cat/>), que és el llibre d'estil dels mitjans de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió. S'hi sumen els criteris sobre l'ús de la llengua en les transmissions futbolístiques, els centres d'autoaprenentatge i l'assessorament personalitzat que fan els integrants dels serveis esmentats.

La qualitat lingüística de les retransmissions analitzades posa de manifest que compleixen el seguiment més alt de la normativa els conductors de les narracions, sobretot si són d'un mitjà que disposa dels recursos esmentats abans. En canvi, el compliment de la normativa baixa quan es tracta de periodistes que col·laboren amb el narrador. Però el veritable salt qualitatiu es fa en els col·laboradors externs, que solen ser experts contractats pels coneixe-

¹ La jornada «Futbol i llengua als mitjans audiovisuals» va tenir lloc a l'Aula Magna de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona el dijous 15 de març de 2007. Van promoure aquest acte acadèmic la Unitat de Filologia Catalana de Ciències de la Comunicació i el Grup Llengua i Mèdia, amb el suport del Deganat i els departaments de Periodisme i de Comunicació Audiovisual d'aquesta facultat, del Ministeri d'Educació i Ciència, de la Secretaria de Política Lingüística i de la Fundació Futbol Club Barcelona.

ments que tenen de futbol —en general, jugadors, entrenadors o àrbitres retirats— i no per la qualitat normativa del seu discurs. Hi ha mitjans que també controlen la qualitat dels col·laboradors i aquests, gràcies al seguiment que els fa la seva emissora, milloren la dicció. Durant la jornada esmentada, el periodista de TV3 Àlex Castells va recordar que l'àrbitre Sergi Albert, integrant de l'equip que narra els partits a la Televisió de Catalunya, havia experimentat una millora notable durant els anys que acumulava d'experiència a comentar partits de futbol.

Entre els errors de fonètica més importants que hem detectat en les locucions analitzades destaca la no-neutralització de vocals en posició àtona (*sèri[e]*, *bàsqu[e]t*) i monoftongacions (*calitat*), pel que fa al vocalisme. Al costat d'aquests casos, n'hi d'altres com la caiguda de vocals àtones (*prò*), que, si bé la normativa considera no recomanables, els criteris dels mitjans els admeten en la llengua espontània de les narracions. Del consonantisme, en destaca la iodització (*pilota [j]larga, rel[j]iscada*), el canvi de sonoritat de les fricatives alveolars, de sordes a sonores (*presió*), i a l'inrevés (*velocitat*), i l'africació de fricatives en posició inicial (*xut*). Per bé que amb menys freqüència, també ha aparegut algun cas de palatalització de sibilants inicials (*seixanta*).

En el pla de la morfologia, hem detectat errors com ara el canvi de gènere de determinades paraules (*tota la ventatja, la dubte*), l'ús del *lo* neutre (*lo pitjor*), la formació incorrecta del plural (*reflexes*) i l'ús de *molt* en lloc de *gaire* en oracions negatives (*No tenen molt clar...*).

Pel que fa a la sintaxi, hem localitzat problemes en la disposició del nom i de l'adjectiu (*especial seguiment, excessiu espai, l'anterior jugada*), algunes ordenacions oracionals interferides (*Molt haurien de canviar les coses*), l'ús del relatiu incorrecte després de preposició (*La ràbia amb la que*), l'absència de pronoms febles en algunes construccions dislocades (*Gudjonhsen, d'extrem no farà*), per bé que, en general, l'ús dels pronoms febles és correcte, especialment en els narradors. Altres incorreccions detectades afecten el verb: l'ús del verb *portar* amb sentit duratiu (*Portem un quart d'hora de partit, Ayala porta tres o quatre anys al València*), l'ús de *donar* en lloc de *fer* (*Ha*

donat nou passades), la perífrasi *estar* + gerundi (*no pot estar dominant, estem empatant*), la perífrasi verbal d'obligació *tenir que* i, en algun cas, l'aparició de l'infinitiu com a verb principal de l'oració (*A destacar la primera passada de Ronaldinho*). També hem observat la presència d'alguns connectors no normatius (*en quant a*) i, en algun cas, el manteniment de la preposició precedint la conjunció *que* (*Des de que l'Espanyol*).

Pel que fa al lèxic, hem observat castellanismes en mots (*delanter, passe*) o en expressions (*juntar línies*). Al costat d'aquests errors també hem localitzat confusions de termes, com passa en l'ús de *tret* per *xut*, en un dels col·laboradors. Ara bé, en alguns narradors hem detectat indicis de qualitat, com ara l'ús de lèxic de segon nivell (*malbaratar, esmunyir-se, esperonar, heterodox, esmenar, vèrtex*), propi de registres més elaborats.

Terminologia futbolística

El futbol es va introduir a Catalunya cap a la fi del segle XIX i va trobar immediatament en els mitjans de comunicació un aliat indiscutible. Aquest lligam no s'havia de trencar mai més i havia de ser determinant no solament per a fer del nou esport un veritable fenomen de masses, sinó també per a configurar el llenguatge que aquella nova activitat requeria. La formació de la terminologia futbolística ha viscut, al llarg del segle XX, dos períodes d'ús públic de la llengua catalana que l'han marcat de manera diferent segons el mitjà de comunicació predominant en cada un: el primer, des dels orígens fins al 1936, amb la premsa com a mitjà exclusiu, i el segon, des del 1976 fins a l'actualitat, amb el predomini dels mitjans audiovisuals per damunt dels escrits.

Entre els diversos procediments de formació de paraules que han servit per a elaborar els termes futbolístics, en destacaríem dos que, si bé potser no són els més productius en nombre, sí que són els que han originat, en cada un d'aquells períodes, uns mots peculiars que li han donat i li donen una fesomia pròpia: el manlleu a l'anglès i la metàfora. El manlleu va donar lloc durant el primer període a uns anglicismes que la premsa d'aquella època va difondre i popularitzar. La metàfora, un procediment ben avin-

gut amb la creativitat personal dels narradors dels mitjans audiovisuals, principalment de la ràdio, ha pres les regnes de la innovació en el segon període esmentat.

El anglicismes, que van entrar simultàniament amb el nou esport, van ser els primers tecnicismes futbolístics apareguts en les cròniques dels diaris i de les revistes de final del segle XIX i principi del XX. Mots com *back*, *corner*, *fault*, *football*, *forward*, *free kick*, *goal*, *goalkeeper*, *goal-kick*, *half-back*, *hands*, *kick*, *kickoff*, *linesman*, *match*, *off-side*, *out*, *penalty*, *referee* o *shoot*, eren utilitzats en aquesta mateixa forma original anglesa en les publicacions pioneres en la difusió de les beceroles del futbol. A mesura que aquest esport es va anar popularitzant, alguns d'aquests anglicismes van ser substituïts pel terme català corresponent (*back* per *defensa*, *forward* per *davanter*, *goalkeeper* per *porter*...), però d'altres van passar al llenguatge oral i popular, que se'ls va fer seus. Però les paraules sovint enrevesades per a la majoria d'aficionats, desconexedors de la llengua anglesa, adquirien en boca d'aquests una forma acomodada als hàbits articulatoris propis. Així va ser com es van assimilar, amb pronúncies més o menys acostades a les de l'anglès segons la dificultat de cada mot, termes com *football*, *free kick*, *goal*, *hands*, *off-side*, *referee* o *shoot*, amb les formes catalanitzades *futbol*, *flèquic*, *gol*, *gems*, *orsai*, *refli* o *xut*, respectivament. Les revistes esportives de l'època, sobretot les humorístiques, que van ser molt nombroses durant els anys vint i trenta i que van tenir en *Xut!* el seu títol més emblemàtic, van incorporar aquestes formes, i van contribuir, al seu torn, a popularitzar-les encara més.

L'acceptació d'aquests anglicismes va ser controvertida i va originar més d'una polèmica. Fabra considerava que només es podien admetre si les formes fonètica i gràfica que adquirien en català reflectien la pronunciació original en anglès. Així va ser com ell mateix va incorporar a la primera edició del seu *Diccionari* (1932) els termes *córner*, *futbol*, *gol*, *matx*, *tim* i *xut*, però, per contra, va rebutjar pronúncies que considerava «errònies» o «extravagants» com *flèquic*, *gems*, *linesman*, *orsai*, *penal* o *refli*. Fos com fos, aquests anglicismes van arrelar fortament en els aficionats i es van mantenir

durant el període de la dictadura malgrat la manca de mitjans en català que en fessin difusió. Amb la represa de les retransmissions en directe per ràdio (1976), Joaquim M. Puyal els va recuperar i va sorprendre l'audiència amb aquest toc alhora nou i tradicional que aquells mots donaven a les seves narracions.

La represa del 1976 marcava l'inici del que havia de ser una nova etapa del futbol en català als mitjans de comunicació, ara audiovisuals. D'aleshores ençà, l'ús d'aquesta llengua s'ha estès progressivament tant a la televisió com, sobretot, a les emissores de ràdio. Aquest increment ha dut necessàriament els narradors a la recerca d'un estil propi i diferenciat, i la metàfora és un procediment que es presta al joc de creativitat i d'innovació constant del llenguatge.

La metàfora és un procediment de formació de paraules que prové d'una comparació. El resultat final és que el mot que dóna nom a la realitat amb la qual s'ha comparat una acció o un objecte ha esdevingut el terme amb què es designa aquesta acció o aquest objecte. Una bona part de la terminologia futbolística va recórrer a aquest procediment ja des dels mateixos inicis d'aquest esport. L'exemple més representatiu és la gran quantitat de termes que va aportar el camp semàntic epicòbèl·lic per la similitud entre la lluita militar i la lluita esportiva (*afusellar*, *atac*, *canonada*, *defensa*, *derrota*, *tret*, *victòria*...).

Nous camps semàntics han anat substituint el més clàssic de la guerra, com el de la mort (*botxí*, *passada de la mort*), el de la religió (*perdonar*, *providencial*), el del món del motor (*jugat a mig gas*, *posar la directa*), el d'altres esports que no són el futbol (*matx ball*, *placatge*)... Però si aquests camps semàntics han produït termes semblants també en altres llengües, en el cas del català en destacariem un, que hem anomenat de *l'àmbit de la quotidianitat*, que dóna al seu vocabulari futbolístic una singularitat en relació amb el d'altres llengües: a partir de mots que designen objectes i fets presents habitualment dins d'aquest àmbit, s'han format termes que poden referir-se a llocs del camp (*olla*, *barraca*, amb la conseqüent acció *penjar pilota a l'olla*, *tirar a barraca*), diferents tipus de jugada (*barret*, *croqueta*, *tisora*, *trena*), faltes (*carícia*, *ensenyar la llesca*, *entrepà*, *planxa*, *sand-*

vitz), qualificar jugadors (*armari, paparra, paquet, pepa*), designar xuts especials (*cacau, castanya, ciri, misto*), el joc en conjunt (*plantar l'autocar, teranyina, partit de costellada*)... És potser la nostra manera pròpia i intransferible de veure i de valorar els fets futbolístics.

La metàfora continua sent un procediment molt utilitzat per a designar noves realitats del joc futbolístic que apareixen contínuament i a les quals cal donar nom. N'és un exemple *el salt de l'escorpí*, rebuig de la pilota anomenat així per la posició del jugador que recorda el cos d'aquest animal. El sorgiment de tota aquesta riquesa expressiva no és aliè a l'existència de diferents emissores que transmeten partits en català i al fet que cada una busqui l'estil narratiu propi que la identifiqui: el lèxic futbolístic en resulta, així, molt beneficiat.

Llenguatge colorista

Quan el narrador esportiu vol picar l'ullet a l'audiència que segueix incondicionalment les seves retransmissions, la llengua li subministra una manera eficaç de fer-ho: posar en joc el *llenguatge colorista*, que comprèn recursos expressius tan potents com la fraseologia, les locucions, els àlies, les fórmules exclamatives, els col·loquialismes empàtics o els sinònims expressius. Es tracta de les formes lingüístiques pròpies de la comunicació més pròxima, les que s'utilitzen quan la distància entre emissor i receptor és mínima i, en canvi, la complicitat és màxima.

La fraseologia ajuda a apropar el discurs futbolístic. Al costat de les paraules tècniques inevitables per a representar accions, persones i llocs (*àrea petita, defensa o orsai*), expressions del tipus *això és can seixanta* o *llançar la pilota a la quinta forca* converteixen la transmissió en un relat més casolà, amb fórmules compartides, antigues o noves, que ens situen molt a la vora del locutor i que ens fan tenir la sensació de trobar-nos en un lloc conegut i confortable.

En l'ús d'un dels recursos més rendibles, com ho és la comparació més o menys lexicalitzada, l'expressivitat guanya terreny. Així, si sentim que el davanter *puja sol com un mussol*, intuïm de seguida que l'acció serà ineficaç, perquè la comparació *sol com un mussol* no augura res de bo; tot a l'inrevés de quan sentim que el

lateral *corre com una bala*, que ens activa al cervell una acció que promet.

Per la seva banda, els àlies ens alegren el relat i en subratllen fortament el caràcter dels protagonistes, dels fets i dels objectes. És clar que ens agrada sentir que Iniesta ha fet una passada impecable, i que ens imaginem, amb l'ajuda del locutor, els detalls d'aquesta passada; però, si ens diuen que ha estat *Don Andrés*, l'elegància de la jugada es percep també en aquest àlies connotat. Igualment, si una jugada la fa *el conillet Savioleta, la rateta*, el diminutiu afectuós ens suggereix la trajectòria esmunyedissa de l'hàbil jugador. I, parlant dels seguidors dels equips, sembla que *culer* o *perico* aportin un plus que no tenen *el seguidor blau-grana* o *l'espanyolista*. També els objectes es transformen: així, dir que els jugadors del Barça vesteixen la samarreta *color Wembley* exalça a la glòria europea un vulgar *color carabassa* i ens prepara psicològicament per a un partit prometedor.

Pel que fa a les locucions exclamatives, ens estimulen a deixar anar les nostres emocions i a sentir-nos solidaris amb els que les comparteixen. Quanta comprensió i empatia genera la veu del locutor dient *Ara sí que ja em puc morir!*, *Déu n'hi do la trompada!* o *Puyol és Puyol!* I que descansats quedem que verbalitzi aquestes expansions emotives! El receptor, que potser escolta el partit tot sol, es troba molt acompanyat en els moments que li generen alegria, tristesa, decepció, satisfacció, entusiasme, admiració, ràbia o vergonya. I ja se sap que els sentiments és bo tenir-los, però encara és millor compartir-los.

Hi ha també qui opta per l'apropament mitjançant els vulgarismes i els castellanismes presents en la llengua del carrer. En aquest cas, el missatge sobrentès és «Jo, el locutor, sóc igual que tu, no tan sols en l'afició futbolística sinó també en el llenguatge». Per això, no estalvia cap dels renecs o de les expressions més desmanegades pròpies del col·loquial, i podem sentir, al llarg de la transmissió, *cony, emprenyar-se, estar de mala llet, fotre, hòstia, paio*, i tantes altres formes que són evitades, en canvi, pels locutors que no comparteixen aquesta estratègia. De fet, l'aparició d'aquest tipus de llenguatge en els programes esportius no s'ha de desvincular d'una tendència més generalitzada que s'observa des de fa uns quants anys en

magazins i espais humorístics radiofònics i televisius.

En aquest sentit, i com ja s'ha dit abans, es pot parlar d'*estils de grup*, perquè és evident que els diferents equips professionals doten d'un segell propi les retransmissions respectives. Les opcions, a més de la d'incloure vulgarismes o no, afecten la introducció d'expressions no traduïdes, especialment en castellà (*equip colchoner* o *equip matalasser*); la designació, o no, dels jugadors amb gentilicis (*el camerunès Eto'o / Eto'o*) o l'interès per l'ús de fraseologia tradicional (*no poder dir fava*).

Conclusions

El llenguatge de les retransmissions futbolístiques és un model que segueixen moltes persones i, per això, esdevé referencial. En alguns casos, és l'únic model en català que senten. En l'elaboració d'aquest gènere s'ha de poder combinar, de manera equilibrada, l'aplicació de la normativa, la precisió terminològica i l'ús de recursos al servei de la implicació emocional de l'emissor i de l'audiència. El resultat global ha de ser un llenguatge correcte, precís, ric i, en conjunt, genuí.

Bibliografia

- BASSOLS, Margarida; RICO, Albert; TORRENT, Anna M. *La llengua de TV3*. Barcelona: Empúries, 1997.
- CAMPS, Oriol. «El Centre d'Autoaprenentatge de Catalunya Ràdio», *Llengua i Ús* [Barcelona: Secretaria de Política Lingüística, Generalitat de Catalunya] (1998), núm. 13, p. 38-40.
- CAMPS, Oriol; CASALS, Daniel. «La Unitat d'Assessorament Lingüístic de Catalunya Ràdio», *Llengua i Ús* [Barcelona: Secretaria de Política Lingüística, Generalitat de Catalunya] (2003), núm. 30, p. 21-25.
- CASALS, Daniel. «25 anys de futbol en català», *Serra d'Or* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat] (2001), núm. 503, p. 21-25.
- CASALS, Daniel. *El català en antena. 20 anys construint el model lingüístic de Catalunya Ràdio*. Benicarló: Onada Edicions, 2003. (Biblioteca La nau; 1).
- CATALUNYA RÀDIO. *Orientacions lingüístiques* [inèdit], 1992 [2001].
- CATALUNYA RÀDIO; TELEVISIÓ DE CATALUNYA.

- ésAdir* [En línia]. 2006. <<http://esadir.cat>>
- ESPINAL, M. Teresa. *Diccionari de sinònims de frases fetes*. Barcelona; València: Universitat Autònoma de Barcelona; Publicacions de la Universitat de València; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- FABRA, Pompeu. «Catalanització de futbol i altres termes esportius». *Converses filològiques*. Edició a cura de Joaquim Rafel i Fontanals. Barcelona: Edhasa, 1983 [Converses núm. 489, 490 i 491].
- FAURA I PUJOL, Neus. *Els anglicismes futbolístics a la premsa catalana fins el 1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985. (Estudis de llengua i literatura catalanes; X) (Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit; 2).
- FAURA I PUJOL, Neus. «Els anglicismes futbolístics a la premsa catalana fins el 1936» (segona part). *Llengua i literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Empúries] (1986), núm. 1, p. 251-274.
- FAURA I PUJOL, Neus. *Futbol i llenguatge*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998. (Col·lecció Abat Oliva; 202).
- GONZÁLEZ, Rodolf. «Les retransmissions esportives». A: JULIÀ I MUNÉ, Joan [ed.]. *Llengua i ràdio*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 117-123.
- GRUP LLENGUA I MÈDIA. «Informe sobre la qualitat de la llengua de la televisió en català (Informe de l'Audiovisual a Catalunya 2003. Annex 7)». *Quaderns del CAC* [Barcelona: Consell de l'Audiovisual de Catalunya, Generalitat de Catalunya] (2004), núm. extraordinari.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana I. Fonètica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1990 [2001].
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana II. Morfologia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992 [2001].
- ORTEGA, Rudolf. *Diccionari de futbol*. Barcelona: Edicions 62, 2003.
- RASPALL, Joana; MARTÍ I CASTELL, Joan. *Diccionari de locucions i de frases fetes*. Barcelona: Edicions 62, 1984.
- TERMCAT. *Diccionari de futbol*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991.